

VEJLE AMTS AARBOG

UDGIVET AF

VEJLE AMTS HISTORISKE SAMFUND

1935

KØBENHAVN

I KOMMISSION HOS P. HAASE & SØN

1935

AF BRANDE SOGNS HISTORIE

VED T. BUNDGAARD LASSEN

FATTIGVÆSENET 1804—1842

Før Reformationen hvilede al Fattigforsorg i Danmark paa Kirken, der gennem Hospitaler, Stiftelser, Klostre og ved Almisser lindrede de fattiges Nød, saa godt det lod sig gøre.

Efter Reformationen overtog Staten Kirkens Midler, og Fattigplejen blev derved en Statsopgave. Endnu i mange Aar efter Reformationen blev de fattige væsentlig hjulpet gennem frivillige Gaver, Renter af skænkede Kapitaler, Indsamling i Kirkerne (Tavlepenge) o. s. v., men da Nøden voksede, saa disse Midler ikke forslog, blev en fast ordnet Fattigpleje nødvendig, og man kom derfor ind paa at opkræve en Fattigskat.

Allerede Fattigforordningen af 1708, der forbød Tiggeri, tillagde Fattigvæsenet forskellige faste Indtægter, men først med Fattigloven af 1803 blev Fattigskatten Fattigkassens overvejende Indtægt, og de frivillige Gaver betød nu ikke meget i Sammenligning hermed.

Denne Lov bestemte, at i hvert Sogn paa Landet skulde Fattigvæsenet bestyres af en Fattigkommission, bestaaende af Sognepræsten, Stedets Politimester, største Lodsejer samt to eller flere af de bedste Sognemænd.

Kommissionernes Medlemmer, Fattigforstanderne,

skulde fastsætte, »hvad og hvormeget enhver af Sognets Beboere efter sit ejende Hartkorn, sin Formues Tilstand eller sin Lejlighed bør bidrage til de Trængendes Forsørgelse.«¹⁾

I Brande Sogn blev Kommissionen nedsat og Arbejdet paabegyndt 19. Januar 1804. De første Medlemmer var: Sognepræsten, L. M. Lund, Politimester, Kammerraad, By- og Herredsfoged Stenstrup, Otto Arrevad, Brandholm, samt de tre gode Sognemænd Peter Fløe fra Brandlund, Peter Usseltoft fra Usseltoft og Christen Thygesen fra Flø.

Samme Dato paabegyndte man en Forhandlings- og Regnskabsprotokol. Denne Protokol, der nu opbevares i Sogneraadets Arkiv, indeholder gode Oplysninger om Fattigvæsenet i Brande Sogn 1804—1842, og et Uddrag af de gamle Papirer skal her sammenføjes til et Billede af den økonomiske Tilstand i Sognet i hin Tid.

Af Regnskabet ser man, at Indtægterne, foruden de paalignede Skatter, der udredes dels i rede Penge, dels i Korn, har været: Gaver ved Gaardes Salg, Salg af optagne løsgaaende Kreaturer, Salg af Fattiges Efterladenskaber, Renter af to Legater, Pastor Froms paa 50 Rdl. og Thomas Lassens paa 20 Rdl., Landgilde varierende fra 12—19 Rdl. aarlig af to Halvgaarde i Uhre, skænket Fattiggassen 1812, to Tdr. Kirkerug, der fra 1817 leveres in natura.

Endelig har Fattigvæsenet i Aarenes Løb haft en ikke ubetydelig Indtægt i Mulkter og Bøder. Ofte støder man i Regnskabet paa denne Indtægtspost, og man faar Indtrykket af, at man har været særdeles ivrige for at faa selv de mindste Forseelser mod Loven mulkteret, saa der kunde komme Penge i Kassen. Her nogle Eksempler, hentet i Flæng fra de forskellige Aars Regnskaber.

Bøder fra nogle Beboere, hvis Brandredskaber var i Uorden	25 Rdl. 1 Mark 12 Skl.		
Sognefogeden for Forsømmelser i sine Forretninger	2	—	8 —
Peder Hansen for ubesindige Udtalelser og fornærmelig Tale	2	—	
Jens Johansen for Overilelse i et Sangvers	3	—	
Hans Pedersen for Utroskab i sin Tjenste paa Brandholm..	1	—	
Brande Bymænd for Vejarbejdets Forsømmelse	2	—	2 —
Kristen Bjerre for Udeblivelse med en Høstdag til Præsten..	1	—	
Peder Fløe i Brandlund for Mergelkastning paa andres Rettighed efter Bymændenes Fældedom	5	—	
Jeppe Askær for ulovlig Kørsel i Høsletten	2	—	
To Mand, fordi de har taget to Karle af Risbjerg i Tjeneste uden lovlig Rigtighed	25	—	
Dynes Lassen for urigtig Skel..	2	—	
Niels Poulsen, Risbjerg, for ulovlig Græsgang i Arvad Eng ..	1	—	
Inger Høders for 4 Faars ulovlige Græsning paa Præstegaardens Rugland.....	1	--	14 ---
Jens Isak for tabt Proces mod Kristen Mortensen.....	10	—	
Jens Kristensen, lille Langkær, for hans optagne Heste	2	—	3 --
Baarslund Skrædder for ulovlig Græsning i Kirkekæret	4	--	
Niels Bertelsen i Brandlund for angivne Fornærmelser i Ord og Handling mod Kromanden			
Hans Hansen i Brande	1	—	

En, som er forskaanet for at nævnes i Anledning af Fornærmelser mod Ivar Madsens Enke af Langkær i Kroen. . .	1 Rdl. 1 Mark 10 Skl.
En Karl, der mødte urenlig paa Session	8 —

Vi lader nu i det følgende de gamle Optegnelser tale for sig selv i den Rækkefølge, hvorefter de er indført.

19. Januar 1804. 4 Mænd og 7 Kvinder er foreslaaet Fattighjælp, der bestaar i Rug, Byg og Smør. Kun 9 faar Hjælp, 1 forkastes og 1 trækker sin Ansøgning tilbage. Almissemøderne Nr. 1, 2 og 6 skulde have Gang- og Sengeklæder, hvortil de er særdeles trængende. De gode Sognemænd i Kommissionen paatog sig i hver sit Distrikt at sørge for, at det blev anskaffet paa den for de Fattige gavnligste og for Fattigkassen billigste Maade.

Niels Thomsen i Brandlund nægter at give Nr. 7, Maren Clemmensdatter fremdeles fri Husly, skønt Kommissionen formener, at han ej efter eget Forgodtbefindende kan skille sig af med hende, da han har nedbrækket og til sig selv hjemført det Hus, hvor M. C. uden Byrde for Sognet skulde have Husly hele sin Livstid, men den var dog villig til aarlig at yde ham 4 Mark til Hjælp til Husly, for hvilken Betaling han formentlig vil give Almissemødet forsvarlig Husly. Man vidste nemlig ikke, hvem der havde Pligt til at vedligeholde Huset, Manden eller Sognet.

16. April 1804. En Pige, Mette Nielsdatter, der for 16 Aar siden havde forladt Sognet, er kommet tilbage med et Barn paa 4 Aar født udenfor Ægteskab. Præsten har hos største Godsejer anvist hende en Daler, for at hun kan have noget til Underhold, til hun faar en fast Tjeneste. Det har hun faaet, men da hun har

en ringe Løn og ganske mangler Klæder, ansaaes det for rimeligt, at hun yderligere faar 3 Rigsdaler.

Mdm. Kjersgaard, Kirkeejeren, lovede at betale 10 Rdl. i Stedet for de 2 Tdr. Rug, der efter Sal. Mdm. Brandts Testamente skal ydes af Kirketienden til Sognets Fattige.

2. Maj 1804. En Husmand i Borup har været syg i lang Tid og intet kunnet fortjene til sin og talrige Families Understøttelse. Uagtet han ikke er kvalificeret til Understøttelse, da han er Ejer af Gaard og Jord, vil man dog hjælpe ham, at han ej skulde nødes til at sælge Kreaturer og Ejendom, saa han maatte blive Sognet til Byrde. Man mener, at hans Trang kan afhjælpes med en halv Tønde Rug.

24. Juni 1804. Rugen til den syge Husmand har kostet 2 Rdl. 5 Mark. Gang- og Sengeklæder til to Lemmer 6 Rdl. 1 Mark 8 Skl. En 84-aarig Enke i Brandlund faar 1 Rdl. Peter Jensens Hytte i Kragssig repareres til et Beløb af 4 Rdl.

16. September 1804. Et sygt lidende Menneske af Borup, Inger Pallesdatter, faar 4 Rdl. til Hjælp til hendes Helbredelse. En fattig Mandsperson, som var kommet syg til Sognet, og om hvis Underhold nærmere Oplysninger skulde indhentes, faar en Rdl., for at det kan afhjælpes hans Trang for Tiden.

En i Holsten paagrebet Betler, Jens Andersen med Kone og tre Børn, var tilsendt Sognet. Kommissionen mente ikke, at man var pligtig at antage Familien, blot fordi Jens Andersen var født her, men man paa-tog sig, indtil videre var afgjort, at forsørge dem. Imidlertid rejste Familien, uden at man vidste hvorhen. Pengeudgifter havde man ikke haft paa dem, da de havde faaet deres Underhold ved Omgang blandt Sognets Beboere.

Regnskab for Aaret 1804.

Indtægt.

Fattig Kommissionens Ansætning . . .	19 Rdl.	56 Skl.	
Taulepenge, Nytaarsdag	1 -	59 -	
— Paaskedag	1 -	57 -	
— alm. Bededag		53 -	
— Pinsedag	3 -	57 -	
— Høstprædiken	1 -	68 -	
— paa de Dage, Kommissi- sionen er holdt	2 -	92 -	
— Juledag	4 -		
Indsamlet over Borde ved Bryllup. . .		48 -	
Indtægt af fem Huse i Brandlund. . . .	1 -		
Efter Testamente (Mdm. Brandt)	10 -		
Føringspenge	2 -	78 -	
Mulkter	25 -	28 -	
	Ialt	75 Rdl.	14 Skl.

Indtægt af Korn og Smør efter Ligning 98 Skp. Rug, 8 Skp. Byg og 44 Pund Smør.

Udgiften beløber sig til 73 Rdl. 19 Skl. og er specificeret for hvert Almisselem. Det største Beløb, der er ydet, er paa 14 Rdl. 52 Skl., det mindste paa 64 Skl.

Korn og Smør er uddelt til 8 Lemmer. Derforuden har Jens Henriksen i Tarp til hans svagelige og vanvittige Søns Underhold faaet 17 Skp. Korn, og Peter Kragtig, der skal lære den skrøbelige Dreng Jens Miksels Skrædderhaandværket, faar til Drengens Underhold 3 Rdl. samt 4 Skp. Rug.

6. *Marts 1805.* Enken Ane Gydesen i Borup var død, og hendes Efterladenskaber blev af Kommunen bortsolgt ved offentlig Auktion, som indbragte 6 Rdl. 87 Skl.

Inger Pallesdatter af Borup, som i lang Tid »har lagt til Sengs med en smertefuld Benskade«, kan ikke længere klare sig selv og bliver antaget som fast Almisselem. To af Kommissionens Medlemmer skal

sørge for, at hun faar noget højst nødvendigt Sengetøj, og drage Omsorg for, at hun holder Lægens Forskrifter efterrettelig.

Niels Jespersen af Lundfod mødte med Begæring om Understøttelse, da hans Kone har et halvt Aar gammelt Barn at passe, og det ældste er kun 7 Aar. Da han var ung og rask, mente Kommissionen ikke, at man kunde understøtte hans Dovenskab. Hvis han tog en Tjeneste, vilde man dog understøtte Kone og Barn noget.

Maren Bjerre begærer Hjælp til Sengetøj, og de gode Sognemænd lovede at ville gøre sig Umage for med det første at skaffe hende en Dyne. Kommissionen har lejet Bud til Vejle for at høre hos Lægen, hvornaar Vognen maatte hente ham til den syge Inger Pallesdatter. Udgift 1 Rdl.

6. Juni 1805. Kommissionen køber en Sparebøsse, som skal sendes rundt ved Baredaab og Bryllupper. Maren Larsdatter af Brandlund anmoder om Hjælp til sin Datter, som hun foregav var svagelig, men da hun har en god Avl til sit ejende Hus og to Køer, som mal-ker, og da Datteren desuden kan arbejde, kan Hjælp ej tilstaa hende.

Ved Inger Pallesdatters Død sælges hendes Efterladenskaber, hvilket indbringer Fattigkassen 22 Rdl. 3 Mark 13 Skl., men herfra fragaar til Medikamenter 6 Rdl. 3 Mark 10 Skl.

9. Marts 1806. Det var Kommissionen bekendt, at Kristen Hansen paa Grarup Mark led Mangel. Han havde en Søn paa 10 Aar, som hele Vinteren havde løbet Landet rundt uden at tage sig noget for at bestille. Man blev enige om at give Kristen Hansen 2 Skp. Rug straks, og at gøre sig Umage for at faa Drengen udsat hos skikkelige Folk, og naar han da fik en Tjeneste, vilde Kommissionen besørge ham klædt af Fattigkassen.

Det ser ud til, at man har haft noget Vrøvl med en Betler, Jens Lassen, og da han har været indkaldt til Forhør hos Politimesteren, har Kommissionen givet ham 4 Mark til Tærepenge. Nu beder han om Penge til Klæder, men da han har Klæder til Overflødighed, kan man ingenlunde tilstaa ham Hjælp.

Niels Jespersen, der paany begærede Hjælp til sine Børns Underhold, fik 2 Rdl., skønt man kan ikke andet end være utilfreds med hans Dovenskab, og var det ikke for hans Kones og Børns Skyld, fik han intet. Kommissionen vedtog, at man skulde paaminde ham alvorlig at tage Tjeneste, da man ellers vilde gøre Indstilling om ham til Amtet om at faa ham i Tugthuset for at tvinge ham til at opfylde sin Pligt.

4. *Marts 1807.* Maren Larsdatter af Brandlund begærer Understøttelse for sin syge Datter. Maren er en gammel Enke, som sidder ved sit Hus med lidet over 3 Skp. Hartkorn, holder en Ko og ingen Faar, foruden den syge Datter har hun endnu en Datter hjemme, som er frisk og stærk, kunde tage Tjeneste, men vil ikke. Den sygelige Datter kan være oppe, kan binde Strømper og spinde, da hendes Sygdom bestaar i en Benskade. Moderen er fuldkommen rørig og kan endnu paapasse sine Høns og Koens Røgt. Saa længe den raske Datter ikke tager ud at tjene, finder man det urimeligt at give hende noget.

19. *Juni 1807.* Kommissionsmedlem Peter Usseltoft fortæller for den samlede Kommission, at han ved en Bryllups Forsamling i Risbjerg var blevet overfaldet med Grovheder af Jens Andersen i Sandfeldberge, som beskyldte ham og øvrige Medlemmer for, at de havde sat ham for højt i Afgift til de Fattige, og at der ingen Ret skete. Skønt Peter Usseltoft opfordrede ham til at bevise det, vedblev han med sine Uartigheder, til nogle

af Bryllupsfolkene fik ham ud af Stuen. P. U. erklærede, at han ikke kunde blive ved med at være Medlem, naar han saaledes skulde nedsættes i Samkvem med andre, fordi han gjorde sin Pligt. Kommissionen vilde ikke lade det skete gaa upaataalt hen, men indgav Erklæring derom til Amtet.

22. Juni 1812. Kommissionen køber et jordløst Hus i Lundfød af Gaardmand Niels Thomsen. Det bestaar af 6 Fag Bindingsværk med $2\frac{1}{2}$ Fag godt Loft, 4 Døre med Hængsler og Lukkelse, 1 Fag Vinduer, Skorsten og Ovn. Huset, der skal bruges til Fattighus, koster 200 Rdl.

Man har betalt Vognleje, 9 Rdl., for et Fruentimmer, som fødte et Barn i Brande, og som hjemsendtes til sit Hjemsted Timring i Ringkøbing Amt. Af andre Udgifter nævnes Indkøb af Læsebøger til fattige Børn, 35 Rdl.

30. September 1817 holder Kommissionen Møde for om muligt at faa iværksat lovlige kraftfulde Midler til at hæmme det tiltagende Betleri og de Ubehageligheder, som tvende Betlere dette Efteraar har paaført Sognet. Man vælger i hver Landsby en Mand, tretten ialt, der som Assistenten og Oldermænd skal gaa Kommissionen og Sognefogeden til Hjælp.

Det bliver paalagt dem som Pligt, saa snart de se, møde eller opdage en fremmed Betler, da straks at vise ham tilbage og befale ham ej at indtræde i Sognet, og hvis denne Befaling ikke straks følges, skal der i to Vidners Nærværelse optages Forhør over ham, eller Sognefogden skal tilkaldes som Politimester.

7. December 1818. Man vil forsøge en ny Ordning for at komme Betleriet til Livs, og Kommissionen er samlet for at vælge en Fattigfoged. Der meldte sig en Husmand, Niels Jespersen af Grarup, der lovede, at han

til Stadighed vilde paatage sig denne Forretning for hele Aaret, imod at han blev tilstaaet 6 Skl. pr. Tdr. Hartkorn af hele Sognet. To Gange aarlig skal han gaa Brande Sogn rundt, og han skal forbinde sig til, hvis han møder nogle fordægtige Personer, at udvise dem af Sognet eller at bringe dem til Sognefogeden, kort, at han indestaar for, at der fra Dato ingen Betlere findes i Sognet. Desuden skal han være til Stede, hvis man nærer nogen Frygt i de Byer, der er mest udsat for Besøg af farende Folk.

Aaret 1819 var meget daarligt. De fleste skattepligtige havde lidt Vandflodsskade, og Kornet havde taget Skade af den haarde 2. Pinsedags Nattefrost. Da Byg og Boghvede dog var avlet ret godt, finder Kommissionen det rimeligt, at Byg kan leveres i Stedet for Rug af de, der var haardest ramt, og af Boghvede skulde de levere højst 2 og mindst 1 Fjdk.

I denne sørgelige Tid var Distriktet saa lykkelig at faa en Gave paa 90 Rigsbankdalersedler af en ædel Person, som paa ingen Maade vilde have sit Navn nævnt, men da Folk hørte, at Kassen havde faaet disse Penge, blev der et Stormløb af korntrængende Gaardmænd, der ønskede Hjælp til Sædekorn, og der blev da kun 30 Rbdl. tilovers.

Senere fik man fra Amtet 10 Tdr. Korn til Uddeling blandt de skadelidte. Til denne Hjælp meldte sig 39 Familier.

29. Juni 1822. Laurs Olesens Datter Trine skulde bo hjemme for at læse til Konfirmation, og for at hun ikke skulde spille Tiden med Tiggeri i Sognet, bliver Laurs tillagt 2 Skp. Rug og 2 Pund Smør til Datterens Underhold i Undervisningstiden.

11. December 1822. I dette Møde blev Niels Jespersen igen antaget til at bevogte Sognets Grænser for

uvedkommende »Staadere«, og han blev tilstaaet i Løn 5 Rbdl. samt Træsø for et Aar, tre Par. Dog sker Antagelsen paa den Betingelse, at hans Søn Jens skal ud at tjene. Hvis det ikke sker, er Tjenesten i Sognet Niels Jespersen forbudt, og Sønnen bliver da straks som Løsgænger anmeldt for Amtmanden.

30. December 1823. En Pige, som i over 20 Aar har opholdt sig i Sognet og nu kunde befrygtes at blive til Byrde, bliver efter Brevveksling med hendes Familie i Nærheden af Aalborg skikket derhen ledsaget af en Karl, som af Fattiggassen derfor fik 3 Rdl. 3 Mark.

I Anledning af en Gaardmandskones Forløsning med en Søn faar Fattiggassen 1 Skp. Rug.

1825. Fattigfogeden faar i Stedet for Pengeløn for et Aar: 6 Alen Vadmel, 4 Alen Tosel, 1 Par Strømper, 1 Par Træsø og et Par Vanter.

Kristen Svinbæk, der ej længere kan gaa paa Omgang i Sognet, sættes i Pleje for en Betaling af 8 Rbdl., 3 Tdr. Rug og 12 Pund Smør.

Nogle Tal fra dette Aars Regnskab viser, hvorledes Priserne paa forskellige Varer paa den Tid ligger: 11 Pund Smør sælges for 2 Rbdl. 1 Mark 2 Skl. Et Par Træsø ansættes til 16 Skl. Et Par Strømper og et Par Vanter til 1 Rbdl. 6¹/₂ Alen Tosel til en Kjole 3 Rbdl. 4 Mark 12 Skl. 2¹/₂ Alen Firsøl til Bukser 1 Rbdl. 2 Mark 3 Skl. Syløn for Kjole og Bukser 1 Rbdl. 1 Mark 8 Skl.

I Aaret 1831 sælges Fattighuset i Lundfod, da de to gamle, som bebor det, er blevet saa svagelige, at de ikke kan forestaa Pasningen af Hus og Kaalhave. Det sælges for 128 Rbdl. Sølv, og i Stedet for skal der i Brande bygges et Fattighus, hvortil Kjeld Thomsen (Stampen) vil give gratis Materiale.

Da det senere viser sig, at han vil have Raadighed

over $\frac{1}{4}$ af Beboelsen i Huset, bestemmer Kommissionen, at Materialet skal anskaffes for Sognets Regning. Huset kommer med Inventar og alt andet Tilbehør til at koste 145 Rbdl.

I Regnskabet 1834 nævnes under Indtægter Salg af Skudsmaalsbøger til 4 Mænd og 8 Fruentimmer 4 Rbdl. 5 Mark 8 Skl. og Salg af Aske samlet ved Fattighuset 1 Rbdl. 1 Mark 3 Skl.

BY OG SOGN UNDER FORSTANDERSKABETS STYRE

Efter som Aarene gik, fik Fattigkommissionerne ogsaa andet Arbejde at varetage end Bestyrelsen af Fattigvæsenet, og i 1841 afløstes Kommissionerne af Forstanderskabene.

Brande Sogns Forstanderskab afholdt sit første Møde i Brande Skole den 12. Januar 1842. Til Formand for det kommende Aar valgtes Sognepræsten Pastor Blædel. Forstanderskabets Arbejde har været stærkt præget af, at Brande var en By i Opvækst. Blader man Forstanderskabets Protokol igennem, støder man Gang efter Gang paa Andragender fra Haandværkere og Handlende, der søger om Forstanderskabets Anbefaling til, at de nedsætter sig i Byen.

Fra Aarhundredets Midte stilles Forstanderskabet over for flere og flere Opgaver, der trænger sig paa til snarlig Løsning: Postforbindelse med Vejle skal oprettes, Markedsplads udlægges, Vejene istandsættes o. s. v. Efter Protokollen at dømme har Trearskrigens Virkninger ikke været særlig mærkbare her i Sognet. Man træffer paa enkelte Optegnelser om Ægtkørsel, Understøttelse af Soldaterkoner o. l., men derudover giver Protokollen ikke væsentlige Oplysninger om Krigstiden.

Derimod har den store Koleraepidemi i København

1853 indvirket betydelig paa Forstanderskabets Arbejde. Paa flere Møder har Epidemien været Genstand for Forhandling, og man træffer en Del Forholdsregler til Bekæmpelse af Sygdommen, hvis den skulde naa ind i Sognet.

Forstanderskabets Protokol strækker sig over Tiden 1842—1867. I det følgende skal de af Protokollens Optegnelser, der har Interesse ved de Oplysninger, de giver om Udviklingen i By og Sogn, sammenføjes til en Helhed, der skulde virke som et Bidrag til et Tidsbillede af Sognet omkring Midten af forrige Aarhundrede. Paa enkelte Punkter skal Protokollens Optegnelser suppleres med Oplysninger hentet fra andre Kilder. (I det væsentlige P. Larsens Protokol.)

Da Kroen flere Gange bliver Genstand for Omtale, skal her først gives en kort Oversigt over Kroens Ejere.

Den første Kroejer var Hans Hansen Læborg. Han var omkring 1825 Ejer af to Ejendomme, Mtr. 5 og 10 i Brande, og har paa den ene af dem oprettet en Kro. Gaardene havde oprindelig tilhørt Brandholm, og ved Udskiftningen 1800 blev det bestemt, at den ene af dem skulde udflyttes, men det blev den nok ikke alligevel. I 1843 køber Christen Sørensen Gandrup Kroen, men det ser ikke ud til, at det har været nogen indbringende Forretning for ham, da baade han og hans Kone ender paa Fattighuset.

Den følgende Kroejer, Filskou, drev Kroen i nogle Aar, men byttede saa i 1855 Forretning med Bager Jes Senius Olsen, Fredericia. Under ham udvidedes Kroen betydelig. Da Landevejen Vejle-Herning blev grundforbedret, voksede Trafikken gennem Brande, Kroen fik større Besøg, og da Lokalerne nu blev for smaa, ombyggede Senius Olsen Kroen i 1867.

Senere byggede han en Gaard til sin Søn, Adolf Ol-

sen, og delte Jorden mellem Kroen og den nye Gaard. Hans ældste Datter, Maren, blev gift med Anders Lauridsen, der overtog Kroen. Anders Lauridsen døde 1892, men Kroholdet fortsattes af Enken og Sønnen, Laurids S. Lauridsen, der har bygget Kroen om til et moderne Hotel.

Paa Forstanderskabets første Møde behandlede et Andragende fra Kjeld Thomsen (Stampen), der søger om Tilladelse til at bygge en Vindmølle i Sognet. Forstanderskabet svarer: »Det anses for baade uforholdsmæssigt og ubilligt mod den nuværende Mølle (i Arvad), hvis Værk er i meget god Stand og udvidet i senere Aar, ligesom der vilde blive for ringe Næring til to Møller.«

Samme Aar søger Chr. Rauff, Uhre, om Lov til at bygge en Mølle i Uhre, men man henviser til det Svar, Kjeld Thomsen fik. Nogle Aar senere blev der bygget en Mølle i Uhre, og da Kjeld Thomsen i 1850 søger Bevilling til at opføre en Mølle paa Langkjær Mark, erklærer Forstanderskabet: »Der er aldeles ingen Grund til Anlæg af en ny Mølle i Sognet, da der foruden to meget gode Møller i Sognet findes endnu tre Møller paa Grænsen af Sognet, saa der kan ikke være Tale om Mølletrang.«

2. *September 1842.* Nogle Beboere har ansøgt om, at Sognet betaler Bygningen af Broer over Dørslund Aa paa Kirke- og Skoleveje, men Forstanderskabet mener, at det som hidtil maa blive deres Sag, der har den ständige Brug af dem.

Amtet har opfordret Forstanderskabet til at yde Politiet al den Hjælp, der staar i deres Magt, til at man kan faa den ulovlige Brændevinsbrænden hæmmet. Samtidig forespørger Toldinspektøren, om det vil være ønskeligt, eller det maa ansees for spildt Foretagende at berejse Brande Sogn for at lede efter ulovligt

Brændevinstøj. Forstanderskabet svarer meget diplomatisk, at det kan Toldinspektøren vist bedst selv bedømme efter Antallet af de fra Sognet indsendte Brændevinstøjer.

Endvidere opfordrer Amtet Forstanderskabet til at udtale sig angaaende Husmands- og Arbejderstandens Vilkaar i Sognet. Svaret lyder:

»Husmændenes Kaar her i Sognet kan ikke ansees for trykkende, ligesom vi ikke vide at bringe noget i Forslag for at ophjælpe denne Stand. Ingen af Husmændene er hoveripligtige, og selv Fæstehusmændene, hvoraf der kun findes faa, har hele Tiden til deres egen Fortjeneste mod, at de svarer det anordnede Landgilde. For de faa Indsiddere, der findes i Sognet, og hvoraf adskillige er Professionister, Tømmermænd, Skomagere etc., gives der Lejlighed til, at de bestandig kan have Arbejde og derved Fortjeneste.«

5. December 1843. Kjeld Thomsen ønsker Tilladelse til, at hans Søn, Thomas, optages som Interessent i hans Bevilling til Handel og Brændevinsbrænden. Man besluttede, at man vilde meddele Herredsfogden, at man ikke havde noget derimod, kun maa det udtrykkelig bestemmes, at de kun faar Udsalg paa eet og samme Sted og ikke hver sit Sted.

Da Kjeld Thomsen to Aar senere indsender Andragende om, at han udsælger Brændevin i Potter og Pægle, staar Forstanderskabet som afgjort Modstander af dette og finder det rimeligt, at der ikke sælges under to Potter, da det ellers let bliver til Udskænkning i Snapevis, »hvilket maa ansees for meget fordærveligt for Sognet, der har nok i en privilegeret Kro.«

Paa Mødet i December 1843 drøfter man ogsaa Spørgsmaalet om, hvilken Distriktslæge det er bekvemtest for Sognet at søge. Først i 1883 nedsatte en Læge

sig i Brande. Indtil den Tid benyttede man mest Distriktslægen, naar man skulde have Lægehjælp. Brande Sogn var i mange Aar henlagt under Distriktslægen i Vejle, men da der saa blev oprettet et nyt Distrikt med en Distriktslæge i Them, blev Brande Sogn lagt under dette.

Det var man dog ikke tilfreds med, da Vejen til Them var ganske ufarbar i Mørke og i Vintertiden. Forstanderskabet søger derfor gennem Amtet udvirket, at Skanderborg Amtsraad faar Vejen opkastet fra Brande Skel ved Lundfod Hede til Them.

Senere udtaler Forstanderskabet sig saaledes om Ordningen: »Det nuværende Opholdssted for Lægen er meget uhensigtsmæssigt for dette Sogn, da flere Beboere har lige saa langt til Them som til Vejle, hvortil Vejen er meget bedre, og hvor der er flere Læger, saa man risikerer ikke at køre forgæves efter Lægehjælp. Saa længe Lægen bor saa langt borte, faar han sikkert ikke megen Praksis her i Sognet uden ved smitsomme Sygdomme og de befalede Vaccinationer. Hvis det tillades Distriktslægen for det søndre Landdistrikt at tage Bolig i Sdr. Omme, vil man meget ønske at blive henlagt dertil, da Vejen dertil altid er passabel.«

Det ser ud til, at Sognets Beboere senere er blevet henvist til at søge Distriktslægen i Sdr. Omme, skønt de ikke hørte under hans Distrikt. I November 1845 søger nogle Beboere om Lettelse i Kørslen med Doktor Hansen i Sdr. Omme. Forstanderskabet erklærer det ønskeligt, om man fik Hjælp til Kørslen af Nabosognene, da Brande Sogn nu beforder Lægen frem og tilbage to Gange om Ugen. Det ønsker endvidere at faa den beskikkede Læge fra Them til de syge, da Lettelse i Kørslen saa af sig selv vilde finde Sted.

Sognepræsten ønsker dog at fastslaa, at man aldeles ikke har Grund til at være utilfredse med Doktor Hansens Behandling af de syge, idet ikke en eneste af dem er døde under hans Kur.

Januar 1847. Kromand Gandrup søger Bevilling til Spækhøkerhandel samt Handel med Kaffe og Sukker, men da man har givet Hans Hansen Brandlund Anbefaling til saadan Handel, kan man ikke anbefale Ansøgningen.

24. November 1848. Urmagersvend L. C. Petersen søger om Tilladelse til at nedsætte sig som Urmager i Brande By. Forstanderskabet har ikke noget imod det, men gør opmærksom paa, at der kun er liden Udsigt til, at Ansøgeren her kunde fortjene endog det nødvendige ved denne Profession.

6. Februar 1850. Hans Hansen Læborg søger om Bevilling til at drive Handel med Linned, Bomulds og Tvists Tøj. Forstanderskabet erklærer Hans Hansen for vel skikket til at drive slig Handel.

23. Januar 1851. Det overskydende Beløb af den til Soldaterne indsamlede Pengehjælp blev tildelt 5 Koner, hvis Mænd endnu ikke var hjemsendt fra Krigstjenesten, med 3 Mark 9 Skl. til hver.

10. Februar 1852. Soldat Peter Petersen Kjærs Hustru søger om, at hendes Mand maa blive hjemsendt fra Krigstjeneste. Ansøgningen faar følgende Paategning: »Med Hensyn til Supplikantindens Andragende maa Forstanderskabet bemærke, at hendes Mand under 17. Januar d. Aa. er afgaaet til Hovedstadens Rulle, hvorfor man ikke kan andet end billige det ønskelige i Familiefaderens Hjemsendelse fra Krigstjeneste, samt at man er villig til under Mandens Fraværelse at yde hende fornøden Understøttelse.«

Paa samme Møde var fremlagt Begæring fra Kro-

mand Gandrup om Afholdelse af Legestue for Ungdommen Fastelavns Søndag. Forstanderskabet har intet at indvende herimod.

Kort Tid senere klager Herredsfoged Glahn, Vejle, over, at Tilladelse til at afholde Legestue og anden Lystighed er givet til Personer, som han ej ansaa for skikkede til at forestaa saadan Lystighed. Han anmoder derfor Forstanderskabet om, at de undersøger, om Ansøgeren er en ordentlig og paalidelig Mand af fuldkommen uplettet Rygte, saaledes at man i hans Personlighed har fuldkommen Garanti for, at han ikke fremkalder Uorden, og at han ogsaa er i Stand til at hæmme saadan, hvis sligt under Lystigheden indtraf i hans Hus.

12. April 1853. Kristen Pedersen af Flø søger Indenrigsministeriet om Tilladelse til at anlægge en Kro 2—3000 Alen borte fra Brande Kirke paa Grund af den skadelige Indvirkning, Brande Kro's nuværende Beliggenhed har paa Sognets Tilstand. Forstanderskabet kan ikke andet end paa det kraftigste at anbefale Andragendet, men dog under den Betingelse, at Kroen bliver anlagt ca. 3000 Alen vest for Kirken ved Hovedlandevejen til Holstebro, og at den nuværende Kro bliver nedlagt. Forstanderskabet har ofte erfaret Følgerne af Kroens skadelige Beliggenhed, især om Søndagen i den lovbefalede Helligdagstid.

Skønt denne Sag flere Gange senere tages op til fornyet Behandling, bliver det dog aldrig til Alvor med Kroens Flytning, og Krobevillingen forbliver hos Ejerne af den gamle Kro.

12. Juni 1853. Man anbefaler paa det bedste, at Smedesvend Jens Peder Pedersen Kjær nedsætter sig som Mekanikus i Brande Jernfabrik. (Stampen.)

18. Juli 1853. Hans Hansen Læborg søger om Be-

villing til at handle med Kaffe, Sukker, Cikorie, The, Tobak, Søm og øvrige upolerede Jernvarer. Forstanderskabet erklærer: »At Hans Hansen Læborg, der har en sindssyg Datter, er en Krøbling og forgæves har anvendt meget for at genvinde sin Førlighed, medfører Sandhed, og med Hensyn til den ham tilstedte Bevilning som Landhøker fortjener han et hæderligt Vidnesbyrd, hvorfor man har al mulig Grund til at anbefale foranstaaende for det høje Ministerium.«

Fra Herredskontoret i Vejle udbeder man sig Forstanderskabets Erklæring paa følgende: »Kan Sognet indgaa paa at give 8 Skl. af hver Tønde Hartkorn for ved denne Ydelse i Forening med de andre Sogne i Jurisdiktionen at bestride Lønninger til 3 à 4 ridende Politibetjente, der anses nødvendige formedelst den stedfundne Retsusikkerhed i de tilgrænsende Jurisdiktioner.«

Forstanderskabet svarer: »Da Brande Sogn er fattigt, og intet Spor af Retsusikkerhed har ladet sig til Syne her, tør man ikke indgaa paa at præstere en saa betydelig Ydelse til det tenderede ridende Politi.«

Samtidig ønsker Herredsfogden Forstanderskabets Indberetning om de Foranstaltninger, der er truffet for at møde en mulig kommende Koleraepidemi.

Indberetningen giver følgende Oplysninger herom: »Et temmelig stort Skolelokale i Brandholm er udset til Koleralazaret. Det vil kunne rumme 7—8 Senge. Med Hensyn til de nødvendige Lægemidler og øvrige Rekvisitter samt Transporten af de eventuelle syge er det fornødne ordnet. Sognets Beboere er gjort bekendt med de fornødne Iagttagelser baade før og under en Koleraepidemi, og Boligerne er i det hele taget luftige og sunde og indrettede til idelig Udluftning. Iøvrigt maa vi antage, at hvis Sygdommen

skulde udbryde i de fra hinanden langt fjernede Gaarde og Huse, det da vilde være rigtigst at spærre enhver smittet Bolig og i samme pleje den syge.«

En Maanedstid senere vedtager man paa et Møde fem Forslag. 1. Brandholm Skolebygning skulde ryddeliggøres for Inventar, og i Lokalet indsættes i det mindste to Sengesteder med Tilbehør, som for det første nok kunde faas til Leje hos Sognets Beboere. 2. At de allervigtigste Lægemidler øjeblikkeligen maatte hentes fra Vejle Apotek af to Mænd, der har paataget sig at være Lægemedhjælpere, nemlig Thomas Pedersen af Grarup Mark og Jens Pedersen i Brandholm Skole, hvilken sidste tillige med sin Hustru har paataget sig den eventuelle Sygepleje i Skolen. 3. At man maatte tage under Overvejelse, om et enligtliggende Hus i den nordlige Del af Sognet ikke skulde være at erholde til Leje, hvis Epidemien skulde udbryde her. 4. At i det mindste to Sygeopvartersker maatte bestilles, saa at de straks, naar deres Hjælp udfordres, kunde gøre Tjeneste i Brandholm Skole. 5. At Sognet skulde inddeles i to Distrikter og i hvert udvælges en Mand, hvor de vigtigste Lægemidler maatte være henstaaende, og som kunde anvende Lægemidlerne efter den Anvisning, der er meddelt ham.

Den 22. August bliver der sendt Bud til Apoteket i Vejle efter Lægemidler, og den 26. gaar Thomas Pedersen og Jens Pedersen til Them for at faa Instruks af Distriktslægen, saa de ved et indtrædende Koleratilfælde kunde yde en foreløbig Hjælp, indtil Lægen kunde komme til Stede.

Forstanderskabet havde nu gjort sit til, at Sognet stod nogenlunde rustet til at møde Epidemien. Heldigvis blev der ikke Brug hverken for Lazaret eller Lægemidler, men man faar gennem Optegnelserne et

Indtryk af, hvor frygtet den uhyggelige Sygdom var.

Samme Efteraar indsamlede man i Brande Sogn til Hjælp for de »Kolerlidte« i København 9 Rdl. 4 Mark 2 Skl., som af Pastor Jensen blev sendt til en Komité i Vejle.

Den 11. December 1854 modtager Forstanderskabet fra Amtet 318 Rdl. 48 Skl. for præsterede Ægter til den danske Armé. Beløbet blev udbetalt til 40 Personer, som under Krigen havde udført Ægtkørsel.

10. Januar 1855. Skomagersvend Andreas Westergaard søger om Tilladelse til at nedsætte sig som Skomager i Brande Sogn. »Da Sognet længe har trængt til en duelig Skomager, og man finder sig tilfredsstillet ved Supplikantens Arbejde og øvrige Forhold«, bliver det anbefalet.

Mølleforpagter Niels Pedersen i Uhre faar en Advarsel, fordi han har udskænket og solgt Brændevin i sit Hus, hvortil han ej er berettiget.

Kromand Filskou faar en Paamindelse i Anledning af, at han har haft Uorden i Kroen Nytaarsaften omtrent Klokken seks. Han paamindes om, at han ikke maa skænke for Sognets Beboere paa Helligdage før Klokken fire Eftermiddag, med mindre de er paa Rejse.

14. Februar. Man anbefaler, at den ny Kromand, Jes Senius Olsen, faar Brændevinsbrænderi-Bevilling, da den gamle Bevilling ved Kjeld Thomsens Død er ude af Kraft, endvidere at han faar Lov til at bage og sælge Hvedebrød, »baade ud af Huset og paa Markederne«.

26. Juni. Sogneboerne andrager Ministeriet om Tilladelse til at holde Marked i Brande i April og November Maaned med Kvæg, Avlsredskaber, uldne og linnede Varer m. m. Anbefales, da det stemmer med Sognets og Omegnens Tarv.

Der gik dog endnu nogle Aar hen, før Brande fik sit

første Marked. Saa vidt vides, var det i 1867. Markederne kom til at betyde meget for Byen. Særlig til Sommermarkedet kom Omegnens Landboere i stort Tal til Byen og afsatte deres Produkter til Købmænd og Opkøbere. Naar de saa havde faaet Penge paa Lommen, blev der Raad til at slaa en Handel af i Byen, og det gav forøget Omsætning baade for Haandværkere og Handlende. Men Markederne førte ogsaa noget med sig, som ikke var af det gode — en Markedsdag endte aldrig uden Drikkeri og Slagsmaal. Kroen havde stor Søgning paa disse Dage, og det var nok ikke uden Grund, at Kroejeren uden Betaling skænkede Jord til Markedsplads bag ved Kroen.

8. *August.* Jordemoder Christiane Strande ønsker Fritagelse for at svare Tiende af Jordemoderhusets Jord og søger samtidig Lønforhøjelse.

»Da Supplikantindens Mand, Gregers Jensen omtrent 54 Aar, er arbejdsfør, og det ikke er Forstanderskabet bekendt, at Gjordemoderen er svagelig, og da disse Forældre ikkun have en Datter, 14 Aar gammel, synes Andragendet ikke at være vel grundet, allerhelst da Jordtilliggendet yder rigelig Græsning og Foder til en Ko og nogle Faar samt Lejlighed til nogen Avl af Korn.«

6. *Oktober.* Beboerne har søgt om at faa et Apotek oprettet i Brande, og Købmand Sperling vil paa eget An- og Tilsvar lade det bestyre ved en eksm. Provisor, »hvis ingen Mand af Faget vil henlede sin Opmærksomhed derpaa«. Forstanderskabet erklærer: »Da det er et almindeligt og inderligt Ønske blandt Beboerne at faa en Distriktslæge og et Apotek i saa nær Afstand, at de syge kunne erholde tilbørlig Bistand af samme, anbefales Ansøgningen. Købmand Sperling er os alle bekendt ved sin fleraarige Færd iblandt os som en redelig og hæderlig Mand.«

12. Januar 1861. Købmand Sperling har faaet Lov at forhandle Manufakturvarer, Brændevin og Spirituosa i Pottevis. Herredsfogeden har paatalt, at han paa Helligdagene har handlet umiddelbart efter Gudstjenesten. Forstanderskabet svarer: »At nogen Smaahandel finder Sted i Købmand Sperlings Butik efter endt Gudstjeneste, maa man tilstaa, men man ytrer Ønske om, at saadan Handel maa være tilladt for Sogneboernes Skyld, thi at lade Folk, der har været i Kirke, vente til om Eftermiddagen Klokken fire, vilde vist nok i ingen Henseender være billigt eller tilraadeligt.«

Enkelte Optegnelser i Protokollen fortæller om den Postforbindelse, man havde for snart 100 Aar siden. I 1857 fik Brande Poststation, og en Postvogn med kgl. Postbud kørte mellem Vejle og Brande to Gange om Ugen.

Før den Tid havde Sognet ikke haft megen Forbindelse med Omverdenen. Af og til kørte Bønderne med Varer til Vejle eller Horsens, og de tog vel ogsaa undertiden Bud med for Folk, der ikke var kørende. Regelmæssig Forbindelse med Købstaden var der ikke Tale om før hen i Fyrreerne, og den bestod da i, at en Mand en Gang om Ugen gik til Vejle og forrettede Ærinder for Folk, ligesom han ogsaa medtog Breve for Præsten, Forstanderskabet og Sognefogeden.

I 1849 blev Bestillingen lønnet af Sognet og kostede dette 16 Rdl. for nævnte Aar. I 1853 bortliciteredes Postbefordringen til Fæstehusmand Peder Henriksen paa Uhre Mark for 13 Rdl. 2 Mark 12 Skl. »Bemeldte Peder Henriksens Funktion som Postbud tager sin Begyndelse Mikkelsdag, 29. September 1853, og varer til 29. September 54. Sognets Breve modtager han og indbringer til Vejle paa de forskellige offentlige Steder, og hjembringer han Brevene derfra her til Sognet. Postbudet er endvidere forpligtet til at befordre Sogneboer-

nes Breve og Smaaærinder for sædvanlig privat Godtgørelse.«

Det fortælles, at hans Befordring var en Trillebør, og at han med den kørte de 11 Mil frem og tilbage paa samme Dag. Da det ikke altid blev ved Smaaærinder, havde han ofte Børen fuld af Varer, naar han om Aftenen vendte hjem til Brande med Bud og Brev fra den Verden, man til hver Dag ikke mærkede synderlig til.

Efter at Postvognen var kommet i Gang, beholdt Sognet endnu en Tid det private Postbud. Nogle Beboere ønskede ganske vist, at man skulde nedlægge dette Embede for at spare Lønnen, men Forstanderskabet finder, at et privat Bud i Sognet er nødvendigt, da der er saa langt mellem Bestillingsmændene, og 18. December 1857 bortliciterer de Posttjenesten for en Betaling af 10 Skl. pr. Mil. Private Breve blev ikke udbragt, men Folk hentede dem ved Lejlighed, for det meste om Søndagen efter Gudstjenesten. Først hen i Halvfjerdserne, da Sognet fik et statsansat Postbud, blev der indført daglig Postomdeling.

Efter nogle Aars Forløb kom Postvognen til at køre hver Dag. Den kørte fra Vejle om Natten og var i Brande ved Ottetiden om Morgen. Her blev der skiftet Heste, og efter et Ophold gik det videre til Herning. Hen mod Aften kom Vognen tilbage til Brande, afgik herfra Klokken 7 og naaede til Vejle ved Midnatstid.

I de første Aar efter at Postforbindelsen var aabnet, benyttede man en aaben Vogn til Postvogn, og den var da kun ledsaget af een Mand, nemlig Kusken. Senere fik man en lukket Postvogn, og nu blev Personalet udvidet med en Mand, en Postfører, der ekspederede Posten paa Rutens Brevsamlingssteder og solgte Billetter til de Passagerer, der lod sig befordre med Deligencen.

Det var dog ikke hver Dag, Postføreren havde Selskab i Vognen, der nok heller ikke var noget særligt behageligt Befordringsmiddel.

Vejen var »trøg«, saa Passagererne blev rystet godt igennem under Rejsen. Blev de søvnige og vilde have sig en Lur, stak de Armene ind i nogle Stropper, der hang ned fra Taget, og var saaledes sikrede mod at falde ned fra Sædet, men dog ikke mod at faa en lang eller rolig Søvn. Var man endelig trods Vognens Slingren slumret ind, varede det sjældent ret længe, før man forskrækket for op af sin »gode« Søvn, ved at Vognen med et voldsomt Bump passerede et af Vejens mange dybe Huller.

Om Sommeren kunde det sagtens gaa, men om Vinteren var det ingen Lysttur ved Nattetid at sidde i en kold Vogn fem Timer igennem. Naar de Rejsende kom til Vejsende, var de ofte saa stivfrosne og Benene saa følelsesløse af Kulde, at de kun ved Synet af dem var sikre paa, at de virkelig havde dem endnu.

Værst var det dog, naar Sneen laa højt over Vejene. Saa maatte Snekasterne ud, for Postvognen eller rettere sagt Postslæden skulde jo frem. Ofte maatte den under saadanne Forhold køre store Omveje ind over Markerne paa de Steder, hvor »Vejen var vist af«, og det kunde da ikke undgaas, at Posten kun naaede frem med store Forsinkelser.

Før Postføreren kom med Vognen, skulde Passagererne have Billet paa Brevsamlingsstederne, men det fortælles, at mange brugte en anden Trafik. Efter Aftale med Kusken gik de lidt udenfor Brevsamlingsstederne, og naar Vognen naaede dem, kom de op at køre mod at give Kusken en passende Drikkeskilling, efter som Rejsen var kort eller lang. Det blev saaledes en Bifortjeneste for Kusken og ikke for Postvæsenet.